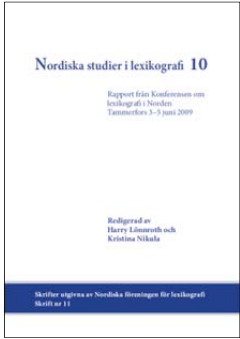

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Ordning och reda i ordspråksförrådet? Om struktur och innehåll i Grubbs Penu proverbiale (1665)	
Författare:	Emma Sköldberg	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 10, 2010, s. 470-483 Rapport från Konferens om lexicografi i Norden, Tammerfors 3.-5. juni 2009	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for lexicografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i lexicografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

EMMA SKÖLDBERG

Ordning och reda i ordspråksförrådet? Om struktur och innehåll i Grubbs *Penu proverbiale* (1665)

This paper reports on a study of the first exhaustive Swedish dictionary of multiword expressions, *Penu proverbiale*, which was compiled by Christopher L. Grubb in the middle of the 17th century. The book includes a lemma list of more than 3,900 expressions, especially proverbs. In the paper, I focus on the sections with expressions beginning with the letters D and P. Almost all the expressions are provided with semantic descriptions. Many of the proverbs are also related to other synonymous Swedish proverbs. Furthermore, the proverbs in the lemma list are connected to synonymous expressions in Latin and German and to Bible passages. The dictionary by Grubb is very well structured and provides the user with sets of phrases expressing the same idea, which of course is very useful in production.

Nyckelord: ordspråk, ordspråkssamling, historisk lexikografi, svenska

1. Inledning¹

I mitten av 1600-talet publicerades den första mer omfattande samlingen svenska ordspråk. Den fullständiga titeln på arbetet är mycket lång, men den inleds på följande vis: *Penu proverbiale Dhet är: Ett ymnigt förråd aff allehanda Gambla och Nyia Swenska Ordseeder och Lährespråk (...)*. Författaren till verket var ämbetsmannen och språkforskaren Christopher Larsson Grubb (se vidare om Grubbs liv och övriga verk i Wahlund 1988).

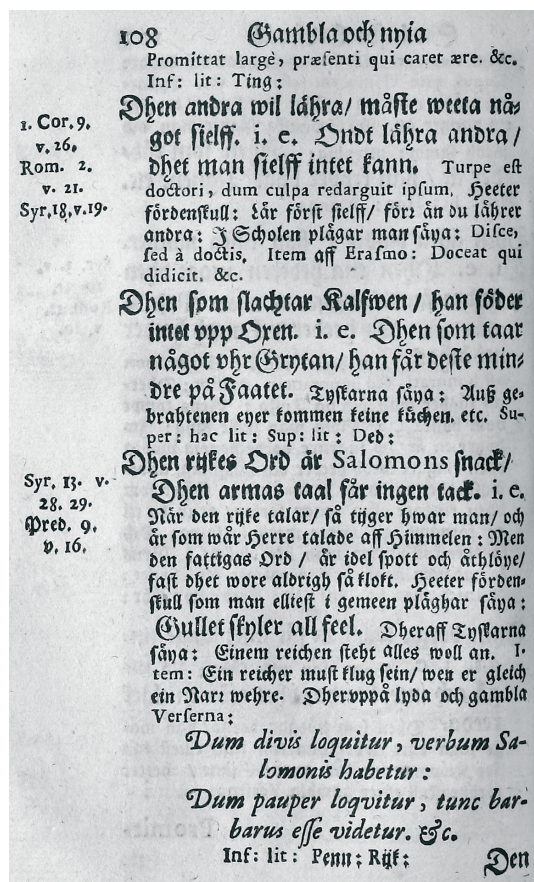
I den här artikeln presenteras en undersökning av den första upplagan av *Penu proverbiale* från 1665. I figur 1 nedan återges en slumpmässigt vald sida ur verket, närmare bestämt sidan 108, vilken återfinns i avsnittet med uttryck som inleds med bokstaven D. Som synes innehåller sidan tre hela artiklar. Den första artikeln gäller *Dhen andra wil lähra / måste weeta något sielff* med betydelsen 'Ondt lähra andra / dhet man sielff intet kann'. Den andra artikeln ägnas uttrycket *Dhen som slachtar Kalfwen / han föder intet upp Oxen* vars betydelse

¹ Undersökningen har genomförts inom ramen för min forskartjänst, som finansieras av Svenska Akademien.

anges med hjälp av ett annat metaforiskt uttryck, nämligen *Dhen som taar något uhr Grytan / han får deste mindre på Faatet*. Slutligen behandlas även *Dhen rijkes Ord är Salomons Snack / Dhen armas taal får ingen tack*. Detta uttryck har fått en längre betydelsebeskrivning, nämligen 'När den rijke talar / så tigger hwar man / och är som vår Herre talade aff Himmelen: Men den fattigas Ord / är idel Spott och åthlöije / fast dheth wore aldrih så klokt' (se vidare om återkommande informationstyper i artiklarna i avsnitt 5 nedan).

En undersökning av Grubbs verk är intressant eftersom *Penu proverbiale* lagt grunden för en lång rad svenska ordspråkssamlingar av senare datum, till exempel Lars Rhodins *Samling af Swenska Ordspråk* (1807), Fredrik Ströms *Svenskarna i sina ordspråk* (1926) och Pelle Holms *Ordspråk och talesätt* (1965) (jfr Hannesdóttir & Ralph 1988). *Penu proverbiale* har heller inte fått särskilt stor uppmärksamhet inom svensk lexikografi. Exempelvis nämns inte Grubbs verk i Anna Helga Hannesdóttirs (1987) förteckning över äldre svenska ordböcker. Däremot upptas andra ordspråkssamlingar, till exempel den redan nämnda av Rhodin, i hennes förteckning.

I det följande koncentrerar jag mig på strukturen och innehållet i *Penu proverbiale*. Jag diskuterar verkets disposition, artiklarnas ordning och förhållande till varandra, lemmaurvalet, innehållet i artiklarna och konsekvens inom verket. För att begränsa materialet fokuserar jag, i likhet med Lars Holm (1986) och Sven-Göran Malmgren (1992), framför allt på de drygt 450 ordboksartiklar som inleds av två av alfabetets bokstäver, nämligen D och P. Tillsammans utgör de cirka 11 procent av det totala antalet artiklar i samlingen.

Figur 1. Sidan 108 i Christopher L. Grubbs *Penu proverbiale* (1665)

2. Bakgrund

Ur ett europeiskt perspektiv har intresset för äldre ordspråkssamlingar varit omfattande. Det finns exempelvis flera ingående studier och god dokumentation av tyska samlingar (se Mieder 1989 med referenser). Även äldre danska ordspråkssamlingar är väldokumenterade och har getts ut i kommenterade utgåvor (se t.ex. Hansen 1944, Kjær & Kousgård Sørensen 1979–1988). Däremot har *Penu proverbiale* alltså inte studerats i särskilt stor omfattning. Valda delar av dess innehåll, tillsammans med ett långt förord om författaren och verkets tillkomstshistoria, återfinns dock i Per Erik Wahlund (1988).

Det finns många verk som kan ha tjänat som förebild för Grubbs svenska samling (se t.ex. det stora antal utländska samlingar som lyfts fram i Hansen 1944: XVI–XVII). En tänkbar utgångspunkt är bland annat Peder Laales *Parabolae*, vilken innehåller 1 200 latinska uttryck med motsvarande danska ordspråk. *Parabolae* förelåg som handskrift i slutet av 1300-talet och trycktes i flera upplagor på 1500-talet. En annan förlaga kan ha varit Erasmus av Rotterdams *Adagia* från år 1500, vilken innehåller ordspråk med lärda kommentarer (Hansen 1944: XII, Kjær 1967). Ännu ett verk som kan ha tjänat som förebild för Grubb är det anonyma *Swenske Ordsedher, Eller ordsaghor* (1604) (Wahlund 1988: XXI). Detta arbete är betydligt tunnare än *Penu proverbiale*; ordboksdelen består av endast 44 sidor med svenska ordspråk. Uttrycken är heller inte definierade eller försedda med andra kommentarer. En stickprovsundersökning har dock visat att många av uttrycken i boken också är upptagna i *Penu proverbiale*. I tabell 1 återges fyra exempel, först på det sätt som ordspråken presenteras i *Swenske Ordsedher, Eller ordsaghor* och därefter såsom de presenteras i *Penu proverbiale*.

Tabell 1. Exempel på uttryck ur *Swenske Ordsedher, Eller ordsaghor* (1604) och deras motsvarigheter i *Penu proverbiale* (1665)

Swenske Ordsedher (1604)	Penu proverbiale (1665)
<i>Dager gör arbete</i>	<i>Dagar giöra arbete</i>
<i>Dagarne blidke sorgen</i>	<i>Dagar minska sorger</i>
<i>Dårens knif är först i smöret</i>	<i>Narreknifwen är först i smöret</i>
<i>Dottren far gerne j modrens särck</i>	<i>Dotteren träder giärna i Moderens särck</i>

Som synes kan man känna igen ordspråken, men ordalydelserna är inte exakt desamma. Om den okände författaren bakom *Swenske Ordsedher, Eller ord-saghor* och Grubb lade samma betydelse i uttrycken är däremot svårt att uttala sig om, eftersom det som sagt inte finns några betydelseangivelser i det tidigare verket.

En central fråga är givetvis vad intresset att sammanställa ordspråkssamlingar grundade sig på. En viktig orsak var det frekventa bruket av ordspråk i olika typer av texter. Under medeltiden och fram till åtminstone 1650 användes ordspråk flitigt i till exempel den religiösa och sedelärande litteraturen (Hansen 1944: XIII). Uttrycken fungerade, tillsammans med bibelord, som viktiga argument eftersom de byggde på starka traditioner (Diderichsen 1968: 193). Men ordspråkssamlingarna, i synnerhet de som innehöll parallella uttryck på olika språk, användes även i samband med undervisning. De korta och innehållsrika fraserna var lämpliga rent språkligt för att öva översättning och språklig analys. (Hansen 1944: XII, Mieder 1989: 1038.) Man kan exempelvis tänka sig att Laales dansk-latinska samling kunde fungera i en undervisningssituation. Detsamma gäller till exempel Daniel Matras *Proverbes* från 1633, vilken inkluderar parallella uttryck på fyra språk, nämligen franska, danska, italienska och tyska. Slutligen har ordspråk och ordspråkssamlingar ett underhållningsvärde som inte ska underskattas (Hansen 1944: XII, Kjær 1967: 675).

3. Fullständig titel, megastruktur och innehåll i förtexter

Penu proverbiale har, som sagt, en omfattande titel. Närmare bestämt lyder den: *Penu Proverbiale Dhet är: Ett ymnigt förråd aff allehanda Gambla och Nyia Swenska Ordseeder och Lährespråk. Deels genom långlig Observation antecknade; Dels aff Latinen och Tyskan uthsökte, och til Swänskan lämpade: Medh en kort explication för dhe enfaldigas skul: Sampt wedhängde Sententier och Verilogier; Så och richtige Concordantier Ordspråken emillan. Ad marginem någre Skriffthenes rum införde, som medh Ordspråken synes hafwa någon likheet. Wår Swänska nation (förmodeligen) til tjänst och behagh sammanskriffne Aff Christoph: L. Grubb, Praes. Calm.* Första upplagan av boken trycktes i Linköping. Det exemplar av arbetet som jag undersökt här är en oktavupplaga, som finns på universitetsbiblioteket i Göteborg. En andra upplaga av verket kom 1678. Den sammanställdes av Lars Törning och innehöll ytterligare 450 uttryck jämfört med den första upplagan (Wahlund 1988: XXIV).

Boken inleds med en titelsida och ett bibelcitat, som är hämtat från Ordspråksboken 1:5–6. Vidare följer en dedikation, som faktiskt är mer än sju sidor

lång. Grubb har valt att dedicera verket till den unge kung Karl, änkedrottningen Hedvig Eleonora och hela förmyndarregeringen. I det som följer, nämligen ett förord på fem sidor till dessa personer, är författaren mycket blygsam; hans verk är av så ringa anseende ”och Importance” att det nästan inte är trycket värt. Samtidigt lyfter Grubb fram ordspråkens användbarhet. Han tar då hjälp av en förhållandevis lång liknelse som något förkortad återges här:

Ty lijka som Rooser / Lillior och allehanda skiöna Örter och Blomme-
wärrck / icke allenast märkeligen pryda en wäl inrättad Örtgardh / och
repræsentera en härligh prospect och anseende / sedeles när dhe uthi be-
hageligh ordning och skick äre planterade; [...] Alltså hafwer sigh och
medh allehanda klooke och diupsinnige Ordspråk: hwilka icke allenast
äre en härlig prydnad uthi en mans skrifwande / taal och Discursorer, wedh
dhet dagliga lefwernet; Uthan hafwa och uthi sigh under kortt meening /
aff fåå ordh / en serdeles förborgad wijzdoms krafft til beweeekelse.

Med andra ord menar Grubb att ordspråken trots sin korthet uttrycker stor visdom och att de kan pryda såväl talat som skrivet språk. På de följande två sidorna riktar sig Grubb till ”den gunstige läsaren”. Författaren konstaterar där bland annat att det vore omöjligt att samla in alla existerande ordspråk, i synnerhet som de varierar i olika landsändar. Hans arbete kan dock vara ett incitament till mer fullkomliga verk i framtiden. Först därpå börjar själva ordboksdelen, som omfattar inte mindre än 915 sidor och totalt 3 915 artiklar. Boken avslutas med en erratalista på fem sidor.

De uttryck som är upptagna i *Penu proverbiale* är grupperade efter de första bokstäverna i ordspråkens inledande ord. Sammanlagt rör det sig om 24 avsnitt, inledda av uttryck som börjar på A och avslutade med uttryck som inleds med Ö. Eftersom det, föga förvånande, inte finns några ordspråk som inleds på bokstäverna C, X och Z i Grubbs samling saknas sådana avsnitt. Vidare kan man konstatera att de uttryck som börjar på I och J förts samman och bildar ett gemensamt avsnitt. De 24 avsnitten är olika långa; längst är det med ordspråk som inleds på bokstaven D och detta inkluderar hela 409 artiklar. Även avsnitten som utgörs av uttryck som inleds på bokstäverna H och S är omfattande; i dessa redovisas inte mindre än 372 respektive 371 artiklar. Slutligen är det 238 artiklar som börjar på bokstaven O. Desto kortare är avsnitten med artiklar som inleds på Y (2 artiklar), Q (25 artiklar) och Ö (30 artiklar).

4. Artiklarnas inbördes ordning

I ordspråkssamlingar av det slag som undersöks här kan uttrycken vara ordnade enligt olika principer (jfr Mieder 1989: 1033). Exempelvis är Peder Syvs danska samling från 1682 och 1688 tematiskt indelad. Detta innebär att uttrycken är ordnade under rubriker som ”Daarskap, Galskap, Narreri, Gekkeri” och ”Dristigheg og Redsomhed”. Samma princip tillämpas i Matras fyrspråkiga samling från samma århundrade. Grubb har alltså istället tagit fasta på de första bokstäverna i ordspråkens inledande ord och sorterat uttrycken efter dessa. Som exempel kan ordspråk som börjar på D anföras. Dessa är indelade i undergrupper baserat på om ordspråken inleds med kombinationerna Da-, De- (till vilka Grubb också räknar Dhe-), Di-, Do-, Dr-, Du-, Dy- och Dö-. Huvuddelen av uttrycken börjar på Dhe-, vilket beror på det stora antal ordspråk som inleds med pronomenen *Dhen*, *Dhet* eller adverbet *Dher*. Några exempel är *Dhen ena jagar / dhen andra äther steeken*, *Dhet som två vetha / kommer snart til dhen tredie* samt *Dher Wijñ går in / går weetet uth*.

När ett mindre antal uttryck börjar med samma bokstavskombination, är uttrycken alfabetiskt ordnade. Grubb har däremot inte följt denna princip när det rör sig om ett större antal uttryck. Det framgår av följande utdrag, hämtat från avsnittet med ordspråk som börjar på Dhe-:

- (1) Dhet är icke strax somar / med en Swala
 Dhet är icke strax dagher / at en Fogel qwittrar
 Dhet som gömmes i Snöö / kommer up i thöo
 Dhet måste gåå som Gudh wil haa
 Dhet bekommer honom / som Hunden gräset
 Dhet kommer snart til / at en drucken man dantzar
 Dhet minskas altijdh som tages aff

Frånvaron av strikt alfabetisk ordning påverkar givetvis användarens möjlighet att hitta ett visst ordspråk i ordboken. Den som till exempel vill veta mer om *Dhen som haar mång Järn i Elden / han bränner sombliga* – eller över huvud taget kontrollera om uttrycket redovisas i boken – måste gå igenom mer än 300 artiklar som inleds med D(h)e- för att finna just detta. Avsaknaden av strikt alfabetisk ordning är dock inte unik för *Penu proverbiale*. Detsamma gäller i till exempel Laales *Parabola* och i *Swenske Ordsedher, Eller ordsaghor*. Men eftersom *Penu proverbiale* är betydligt mer omfattande än dessa andra verk, blir konsekvenserna mer kännbara för användarna av Grubbs bok.

5. Artiklarnas innehåll

I ordboksartiklarna återfinns i huvudsak sju olika typer av information (för en mer utförlig genomgång av typerna se Sköldberg u.u.). Samtliga artiklar som återfinns under D eller P inleds av ett flerordslemma i form av en ordförbindelse. Av verkets titel framgår att dessa dels är svenska uttryck, dels sådana ”aff Latinen och Tyskan uthökte, och til Swänskan lämpade”. Grubb vill sålunda både dokumentera svenska uttryckssätt och introducera utländska uttryck som han tycker passar in i eller till och med kan berika svenskan. En viktig fråga är givetvis också vilken sorts uttryck som beskrivs i verket. Högst uppe på varje uppslag i ordboksdelen står det ”Gambla och nya Swänska Ordspråk”. Också i titeln nämns termen *ordspråk*, men dessutom *ordseed* och *lährespråk*. De flesta av ordförbindelserna som bildar utgångspunkt för egna artiklar kan dock betraktas som ordspråk, om man definierar sådana som hela meningar som innehåller generaliserande påståenden vars funktion är att förmedla värderingar av allmänmänskligt slag (Svensén 2004: 244; för en diskussion kring olika ordspråksdefinitioner se t.ex. Andersson 2009: 25–31). Detta kan jämföras med exempelvis Syvs samling som inkluderar många olika typer av uttryck, till exempel ordspråk men också citat, idiom, liknelser och enkla ord (se Hansen 1944: IX–XI). Uttrycken i *Penu proverbiale* är emellertid heterogena i fråga om sin struktur. Vissa består av en sats medan andra utgörs av två eller flera sådana (jfr t.ex. *Penningen gör Mannen sorger* med *Penningar äre goda waror / de giälla bådhe Winter och Sommar*). Uttrycken har också olika grad av metaforiskt innehåll. Medan till exempel *Penningar wäxa intet på Träa* är klart metaforiskt, kan uttrycket *Penningar och ähra / lockar mången til lähra* i hög grad tolkas bokstavligt. Det senare exemplet ger dessutom, liksom många av ordspråken, prov på rim och rytm (se vidare Holm 1965: 9–11, Kjær 1967: 673).

I artiklarna återkommer också en betydelseangivelse, vilket kan kopplas till Grubbs vilja att introducera ordspråk från andra språk (jfr titelns ”en kort explication för de mindre lärda”). Förklaringen kan, som i exempel (2), ges med hjälp av en parafra.

(2) Penningen gör mood i.e. Rijkedom gör mannen stolt och upblåst.

Andra betydelseangivelser är av mer kommenterande slag. Till exempel kan det, som i exempel (3), finnas en beskrivning av den situation där uttrycket brukar användas.

- (3) Dher ligger en Snook i Gräaset. [...] Man pläghar bruka dhetta såsom till warning / när två förtrooligen talas wed / och en annan kommer dhertil / dhen man icke diärfwes förtroo sitt taal.

Men betydelseangivelsen kan även göras med hjälp av ett eller, som i exempel (4) nedan, flera synonyma svenska uttryck.

- (4) Dhen som sofwer dhet rödha aff Solen / han mister dhet feeta aff Kählen
Item: Laater man får magran Kähl. Laat hand gör arman man.

Inte sällan kombineras dessa metoder på så vis att det eller de synonyma uttrycken kompletteras av en parafra:

- (5) Dhen andra wil jaga / måste sielff löpa medh. i.e. Ingen löper oiagad. Husbonden får intet wara långt ifrå arbetaren / om han will haa något giort.

De två uttryck som anges som betydelseekvivalenter i exempel (4), det vill säga *Laater man får magran Kähl* och *Laat hand gör arman man*, utgör egna artiklar i *Penu proverbiale*. I andra fall, som i exempel (5), tjänar inte det synonyma uttrycket, det vill säga *Ingen löper oiagad*, som utgångspunkt för en egen artikel. Det är förhållandevis enkelt att finna liknande exempel på detta i verket:

- (6) Dhen rijke haar många fränder. i.e. Som man sägher: Rijk man får många Bröör.

Inte heller ordspråket *Rijk man får många Bröör* fungerar som ett eget lemma i Grubbs verk. Detta innebär alltså att *Penu proverbiale* innehåller betydligt fler uttryck än de 3 915 ordförbindelser som utgör egna lemmen.

En tredje informationstyp som återkommer i artiklarna är en latinsk motsvarighet till flerordslemmat. Även längre latinska citat återges och då inte sällan med en namngiven upphovsman (se t.ex. i figur 1). Bland dessa personer finns skaldar som Horatius och Ovidius, prosaister som Cicero och Seneca och dramatiker som Plautus och Terentius (se vidare Wahlund 1988: XXI). Grubb hänvisar också ofta, som i exempel (7) nedan, till Erasmus.

- (7) Dhen först kommer / han först maal. i.e. Dhen effter kommer han effter faar.

Primus veniens, primus molet. Eras. Qui prior est tempore, potior est jure.

Item: Serovenientes, malè sedentes.

Det första latinska uttrycket i exemplet, *Primus veniens, primus molet* ('först kommande, först mal') överensstämmer i mycket hög grad med det svenska ordspråket *Dhen först kommer / han först maal*. De två andra, det vill säga *Qui prior est tempore, potior est jure* ('den tidigare är, är bättre') och *Serovenientes, malè sedentes* ('sent kommande dåligt sittande') skiljer sig mer från det svenska uttryckssättet, men torde ha samma överförda betydelse.

I artiklarna återkommer också tyska motsvarigheter till det uttryck som utgör lemma. Till skillnad från vid de latinska ekvivalenterna, är Grubb dock noga med att introducera de tyska uttrycken med hjälp av kommentarer av slaget "Tysken säger:", "Tyskarna pläga dherom säija:" och "Tyskarna säga dhet samma:". Liksom de latinska uttrycken förmedlar dock de tyska mer eller mindre samma innehåll som de svenska lemmarna.

(8) Dhen Hönan föder / böör och haa Ägget [...]

Tyskarna säga: Ist die henne mein / so gehören mir auch die eyer.

I exempel (8) är det svenska och det tyska uttryckssättet nästan identiska såväl i fråga om bokstavligt som överfört innehåll.

I många artiklar finns även en eller flera hänvisningar till andra artiklar i ordboken. Som exempel anförs artikeln som rör ordspråket *Dhen Gåås som Halsen är aff / hon roopar intet meer*. I slutet av artikeln hänvisas till tre andra ordspråk, och dessa inleds med "Biörnsk.", "Död" och "När". Efter visst arbete når användaren fram till *Biörneskinnet bijtz intet, Döder Hundh bijtz intet och När Hunden är dödh / så hoppas fulle Haaren på ryggen* – för att till exempel finna det specifika uttrycket som inleds på "När" måste användaren nämligen gå igenom cirka 100 artiklar. Dessa artiklar innehåller i sin tur hänvisningar tillbaka till redan nämnda uttryck, men också till nya, till exempel *Gott wara dristigh / dher ingen fahra är*. Tack vare hänvisningar kopplar sålunda Grubb samman ett antal uttryckssätt som är besläktade med varandra rent semantiskt. Användaren får tillgång till en uppsättning – ett förråd – av uttryckssätt och lärda citat, som är mer eller mindre synonyma och som eventuellt kan bytas ut mot varandra vid produktion.

Den sista informationstyp som diskuteras här består av hänvisningar till Bibeln i marginalen till artiklarna. I exempelvis detta fall rör det sig om en hänvisning till Första Korinthierbrevet:

(9) Dhen Honing wil sleekia / måste intet rädas för Bijen [...] Rädder man frijar sällan vacker Pijga. 1 Cor. 9 v. 24.

I *Gustav Vasas bibel* lyder bibelstället på följande vis: ”Weten icke j, at the som löpa på wedhiobanen [kapplöpningsbanan], alle löpa the, men en fåår Lönen? Löper så, at j fåan thet.” (se Lindqvist 1941). Korinthierbrevens ingår ju i Nya testamentet, men även hänvisningar till Gamla testamentet är vanligt förekommande. För övrigt kan konstateras att en variant av ordspråket inne i artikeln, det vill säga *Rädder man frijar sällan vacker Pijga*, nämligen *Fega pojkar pussar aldrig vackra flickor*, är huvudtiteln på Daniel Anderssons (2009) nyligen utkomna avhandling om könsrelaterade ordspråk i svenskan.

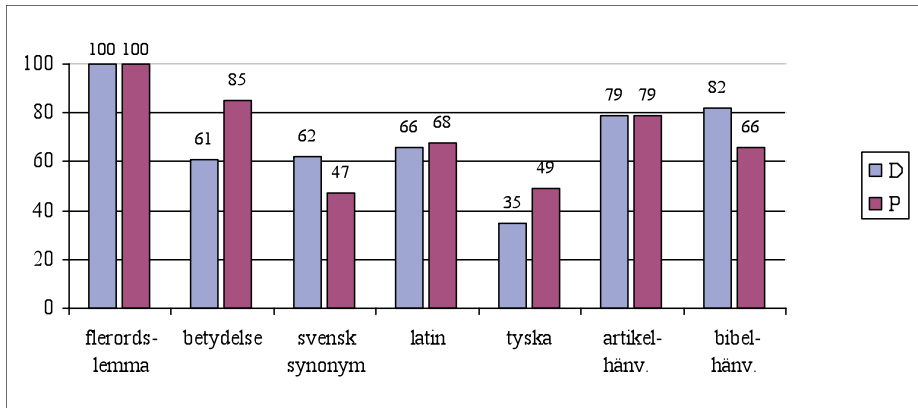
6. Informationstypernas förekomst och konsekvens inom verket

Hittills har jag diskuterat de sju informationstyper som återkommer i artiklarna i Grubbs verk. En genomgång av delmaterialen för studien visar att de undersökta artiklarna har en förhållandevis regelbunden struktur genom att informationen i huvudsak presenteras i samma ordning. Det är dock tydligt att artiklarna sinsemellan rymmer olika mängd information, vilket framgår av följande exempel:

- (10) Dhen som har Bispen til Moorbroor / han får snart Giäld. i.e. Goda befordrare får snart Giäld.
- (11) Dhen wäl sitter / han sittie om han kan. i.e. Brödstycket är intet gott at mista. Deraff plägar man säija uthi gemeene Verserna: Si quâ Sede Sedes, atquoque est tibi comoda Sedes: Illâ Sede Sede, nec ab illâ Sede recede. Etc. Item: Regula certa datur, benè qui Stat, non moveatur. Etc. Terentius haar och dherom sagt : Ità fugias, ne præter casam. Tyskarna säga : Wer woll sitzt / der latze Sein rucken. etc. Sup: lit: Beh: Byth: Prov. 27. v. 8.

I den första artikeln finns endast ett flerordslemma samt en beskrivning av dess betydelse. I den andra följs flerordslemmat av en förklaring. Därefter kommer ett längre latinskt citat följt av ett bevingat ord av Terentius. Vidare hänvisar Grubb till ett tyskt uttryckssätt. Artikeln avslutas med hänvisningar till två andra artiklar vars flerordslemma inleds på bokstavskombinationerna Beh och Byth. I marginalen finns även en hänvisning till Ordspråksboken i Gamla testamentet.

I figur 2 återges förekomsten av de olika informationstyperna i de 409 artiklar som inleds av bokstaven D (s. 79–173) och de 47 artiklar som börjar med P (s. 663–675).

Figur 2. Informationstypernas förekomst i procent (avrundat till hela tal) i artiklar som börjar med D respektive P

En granskning av de artiklar som börjar på D visar att samtliga innehåller ett flerordslemma. I stort sett alla uttryck som tas upp i boken förklaras men på olika sätt. I drygt 60 procent sker det med hjälp av till exempel en parafra. I ungefär lika många fall sker det med hjälp av ett eller flera synonyma svenska uttryck. Därpå följer angivelser av ett motsvarande latinskt uttryck i 66 procent av fallen. Mindre vanliga är jämförelserna med tyska uttryck, men de förekommer i alla fall i drygt en tredjedel av artiklarna. I övrigt kan man se att det finns hänvisningar till andra artiklar och bibelhänvisningar i 79 procent respektive 82 procent av artiklarna.

En granskning av informationstypernas förekomst bland de artiklar som återfinns under bokstaven P ger en delvis annan bild. Som framgår av figur 2 är inte proportionerna desamma. Bortsett från att alla artiklar innehåller ett flerordslemma, kan man för det första se att det proportionellt sett finns fler betydelseangivelser – närmare bestämt i 85 procent av artiklarna. Däremot har Grubb inte varit lika frikostig med att ge synonyma svenska uttryckssätt; sådana finns det bara i 47 procent av artiklarna vilket innebär en markant minskning i förhållande till artiklarna under bokstaven D. Hänvisningarna till latin är ungefär lika vanliga i de två delmaterialen, medan hänvisningarna till tyska uttryck är fler i P. Däremot finns det färre bibelhänvisningar. Antalet hänvisningar till andra artiklar inom verket är någorlunda detsamma – det ligger på närmare 80 procent av artiklarna.

Vad kan man då säga utifrån dessa resultat? Det är svårt att veta i vilken ordning Grubb skrev sina artiklar, men det är tydligt att han inte arbetat på

riktigt samma sätt i dessa två partier av boken, som är placerade cirka 500 sidor från varandra. Över huvud taget kan man säga att kopplingarna mellan olika uttryckssätt för ett och samma innehåll, är färre i P genom att det finns färre hänvisningar till exempelvis synonyma uttryck och bibelhänvisningar. Å andra sidan får användarna ta del av fler latinska och tyska uttryck.

I avsnitt 3 ovan konstateras att de längsta avsnitten i ordboksdelen utgörs av uttryck som inleds med någon av bokstäverna D, H, O eller S. En granskning av den genomsnittliga längden hos artiklarna under de fyra bokstäverna, som trots allt är relativt utspridda över alfabetet, ger en nästan förbluffande enhetlig bild. När det gäller bokstäverna D, H och S innehåller boken i genomsnitt 4,35–4,37 artiklar/sida. De artiklar som behandlar ordspråk som börjar med O är i genomsnitt något längre: genomsnittet ligger då på 4,1 artikel/sida. Detta resultat är intressant med tanke på att artiklarna i boken skiljer sig så mycket åt beroende på hur många – och vilka – informationstyper som inkluderas.

7. Avslutande diskussion

I denna artikel har jag redogjort för en undersökning av den första upplagan av Christopher L. Grubbs *Penus proverbiale* från 1665. Boken omfattar inte mindre än cirka 930 sidor och 3 915 svenska uttryck som bildar egna artiklar. Huvuddelen av dessa uttryck kan betraktas som ordspråk. Min undersökning har dock visat att många artiklar också inkluderar fler ordspråk, vilket innebär att boken innehåller ännu fler uttryck än ovan nämnda antal. För att avgränsa mig har jag dock framför allt granskat de artiklar som återfinns under två av alfabetets bokstäver, nämligen D och P.

Artiklarna har i huvudsak en regelbunden struktur, vilket givetvis underlättar för användaren. Förutom den första informationstypen, flerordslemmat, återkommer sex informationstyper. Dessa är en betydelseangivelse i form av en parafraas och/eller ett synonymt ordspråk, ekvivalenta uttryck på latin och tyska, en eller flera hänvisningar till andra artiklar samt bibelhänvisningar. Det är dock stor skillnad mellan olika artiklars längd; medan några innehåller samtliga sju informationskategorier innehåller ett fåtal endast själva lemmat eller ett lemma samt en betydelseangivelse.

En jämförelse mellan de artiklar som återfinns under D och P visar att Grubb inte arbetat på ett helt konsekvent sätt genom sitt verk. Man kan exempelvis se att författaren är frikostigare med betydelseangivelser till exempel i form av parafraaser under P. Däremot har han inte i samma utsträckning infogat synonyma svenska uttryck. En möjlig förklaring är givetvis att det helt enkelt inte finns lika

många synonyma ordspråk som börjar på bokstaven P. Vidare kan man även se en förändring vad gäller antalet tyska motsvarigheter i artiklar – dessa är vanligare under P än under D.

Som följd av det begränsade utrymmet har jag här endast gjort en generell beskrivning av verkets innehåll. *Penu proverbiale* lockar dock till vidare undersökningar. Exempelvis är förhållandet mellan boken och såväl tidigare ordspråkssamlingar som senare svenska samlingar väl värt att undersöka. Det vore också spännande att gå vidare med Grubbs hänvisningar till Bibeln, eftersom förhållandet mellan Bibeln och olika svenska uttryck och talesätt redan är omvittnat (se t.ex. Åsberg 1991). Vidare kan boken vara en källa för studier av 1600-talets språkbruk. I skrivande stund finns det mer än 3 000 hänvisningar till Grubbs bok i nätupplagan av *Svenska Akademiens ordbok*. Exempelvis har Hansen (1991) gjort en undersökning av bland annat ortografin, morfologin, syntaxen och ordförrådet bland de uttryck som ingår i Laales verk och motsvarande studie av Grubbs verk vore fullt möjlig. Men innehållet i *Penu proverbiale* kan förstås också tjäna som utgångspunkt för studier av ordspråksliknande uttryck i texter från 1600-talet. Det vore till exempel intressant att veta hur många – och i så fall vilka – av de inlånade uttryckssätten som verkligen etablerade sig i svenskan.

LITTERATUR

- Andersson, Daniel, 2009: Fega pojkar pussar aldrig vackra flickor. Könrelaterade ordspråk i nordnorrländsk agrarmiljö belysta ur språkligt och kulturellt perspektiv. Umeå.
- Diderichsen, Paul, 1968: Ordsprog i litteraturen. I: Dansk prosahistorie 1,1. Köpenhamn. S. 187–198.
- Grubb, Christopher L., 1665: *Penu Proverbiale*, Deth är: Ett ymnigt förråd aff allehanda Gambla och Nyia Swenska Ordseeder och Lährespråk [...]. Linköping.
- Hannesdóttir, Anna Helga, 1987: Förteckning över äldre svenska ordböcker. Tiden fram till 1850. Göteborg.
- Hannesdóttir, Anna Helga & Ralph, Bo, 1988: Early dictionaries in Sweden: traditions and influences. I: Symposium on Lexicography IV. Proceedings of the Fourth International Symposium on Lexicography April 20–22, 1988 at the University of Copenhagen, red. av Karl Hyldgaard-Jensen & Arne Zettersten. Tübingen. S. 265–279.
- Hansen, Aage, 1944: Indledning. I: *Peder Syvs danske ordsprog*. København. S. VII–XX.
- Hansen, Aage, 1991: *Om Peder Laales danske ordsprog*. København.
- Holm, Lars, 1986: *Swedbergs Svensk Ordabok – tryckta källor, föregångare och möjliga förebilder*. I: *Jesper Swedbergs Svensk ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria*. Uppsala. S. 1–117.

- Holm, Pelle, 1965: Ordspråk och talesätt med förklaringar av Pelle Holm. Stockholm.
- Kjær, Iver, 1967: Ordsprog. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid XII. Malmö. S. 672–676.
- Kjær, Iver & Kousgård Sørensen, John (red.), 1979–1988: Danmarks gamle Ordsprog 1, 4–7. København.
- Lindqvist, Natan (utg.), 1941: Nya testamentet i Gustaf Vasas Bibel under jämförelse med texten från 1526. Stockholm.
- Malmgren, Sven-Göran, 1992: German-Swedish lexicography in 18th century Pomerania. I: Symposium on Lexicography V. Proceedings of the Fifth International Symposium on Lexicography May 3–5, 1990 at the University of Copenhagen, red. av Karl Hyldgaard-Jensen & Arne Zettersten. Tübingen. S. 201–216.
- Matras, Daniel, 1633/1979–1988: Proverbes. Frantzøske, Danske, Italianiske oc Tydske Ordsprock oc Sententzer. I: Danmarks gamle Ordsprog 1, 4–7, red. av Iver Kjær & John Kousgård Sørensen. København.
- Mieder, Wolfgang, 1989: Das Sprichwörterbuch. I: Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie, red. av Franz Josef Hausmann et al. Berlin/New York. S. 1033–1044.
- Rhodin, Lars, 1807: Samling af Svenska Ordspråk, i ordning stälde efter alfabetet, med tillägg af några utur latinen och andre språk, liklydande eller motsvarande, af Lars Rhodin. Stockholm.
- Sköldberg, Emma, u.u.: Lexikografiska principer bakom Penu proverbiale (1665). I: Studier i svensk språkhistoria 10. Språkhistoria – Hur och för vem? Göteborg.
- Ström, Fredrik, 1926: Svenskarna i sina ordspråk. Stockholm.
- Svensén, Bo, 2004: Handbok i lexikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik. 2 uppl. Stockholm.
- Svenska Akademiens ordbok (A-TOJS), <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>. Hämtad 30.9.2008.
- Svenske Ordsedher, Eller ordsaghor, 1604. Stockholm.
- Syv, Peder, 1682–1688/1979–1988: Danske ordsproge I–II. I: Danmarks gamle Ordsprog 1, 4–7, red. av Iver Kjær & John Kousgård Sørensen. København.
- Wahlund, Per Erik, 1988: Osed och ordsed. Det är 1234 oemotsägliga ordspråk och kärnfulla talesätt, hämtade ur Sal. Hr Christopher L. Grubbs Penu Proverbiale och här ånyo återgivna med förklaringar, kommentarer, ordlista samt andra gagneliga bihang. Stockholm.
- Åsberg, Christer, 1991: Bevingade ord och stående uttryck. I: Språket i bibeln och bibeln i språket, red. av Christer Åsberg. Stockholm. S. 166–187.